

ΓΙΑΤΙ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΡΕΧΟΥΝ ΧΥΜΑ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας έφ'όσον
ή υπογραφή προβλέπεται από τή σύμβαση

Τό παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τίς διατάξεις τής έλληνικής νομο-
θεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τίς διεθνείς συμβάσεις
περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Άπαγορεύεται απόλυτως άνευ γραπτής άδειάς του εκδότη ή κατά
όποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ήλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) άντιγραφή, φωτοανατύπωση και
έν γένει άναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, άναμετάδοση στό κοινό
σέ όποιαδήποτε μορφή και ή έν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Έκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη έλληνική λογοτεχνία
Πεζογραφία – 591

Διονύσης Σαββόπουλος, Γιατί τά χρόνια τρέχουν χύμα
Συντονισμός: Έλένη Καλέση

Υπεύθυνη έκδοσης-έπιμέλεια: Έλένη Κεχαγιόγλου

Έξώφυλλο: Άλέξης Κυριτσόπουλος

Διορθώσεις: Εύαγγελία Δάλκου

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Έκδόσεις Πατάκη) και Διονύσης Σαββόπουλος, Αθήνα, 2024

Πρώτη έκδοση από τίς Έκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιανουάριος 2025

Άκολούθησαν οί άνατυπώσεις, Φεβρουαρίου 2025 (3), Μαΐου 2025

Ή παρούσα είναι ή έκτη έκτύπωση, Αύγουστος 2025

KET Z807 ΚΕΠ 531/25

ISBN 978-618-07-1071-7

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600,
801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069 * ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.38.31.078 * ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 * ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55 *
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΣ

*Γιατί τὰ χρόνια
τρέχουν χύμα*

ΕΚΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Στήν Άσπα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Τήν πρώτη φορά πού χάθηκα	11
2. Τό τραύλισμα	19
3. Ό τραγουδισμένος χρόνος	31
4. Τό ρεφραίν σ' αγαπῶ	47
5. Τά τρία βλέμματα	61
6. Στήν Άθήνα	75
7. Εὐτυχισμένο τό 1966!	95
8. Ό βασιλιάς καί ὁ τροβαδουῶρος	111
9. Τό φωτιστικό	121
10. Καφέ «Σαίν Κλώντ»	135
11. Ό Θεός νά μᾶς φυλάει ἀπό τά σουζέ	151
12. Ἡ δίψα	175
13. Λογοκρισίες	193
14. Οἱ δάσκαλοι	211
15. Τή μέρα πού γύρισε ὁ Καραμανλής	233
16. Ό οἰκογενειακός θησαυρός	253
17. Πῶς δέν ἔμαθα μουσική	275
18. Ἡ ἄλλη Ἄριστερά	291
19. Δέν γράφω πιά	295
20. Ἡ ζωή μέ τούς μουσικούς	313

1

ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΑ

Θυμάμαι τήν πρώτη φορά πού χάθηκα. Είχαμε βγει μιά βραδινή βόλτα στή γειτονιά και επιστρέψαμε τώρα σπίτι. κάπου θά άργοπόρησαν οί δικοί μου, κανέναν γνωστό θά βρήκαν στον δρόμο, κάπως προπορεύτηκα έγώ, τούς έχασα άπ' τά μάτια μου. Οί περαστικοί μέ έβλεπαν παραξενεμένοι νά στέκομαι στή μέση του δρόμου και νά κοιτάζω γύρω γύρω· μιά μαυρίλα άπλωνόταν, εκείνοι μέ πλησίαζαν, ρωτούσαν ταυτόχρονα:

- Πώς σέ λένε;
- Ποϋ είναι ή μαμά σου;
- Ποϋ κάθεται;
- Άγόρι είσαι ή κορίτσι;

Καταλάβαινα όλες τίς έρωτήσεις αλλά δέν μιλούσα ακόμη. Έν τῷ μεταξύ, μαζεύονταν όλο και περισ-

σότεροι περίεργοι, ένιωθα σάν νά ήμουν κλεισμένοι σέ έναν έφιάλτη από όπου δέν μπορούσα νά βγῶ, ὥσπου κατέφθασαν οί δικοί μου, ὁ πατέρας παραμέρισε τούς συγκεντρωμένους, μέ πῆρε στήν ἀγκαλιά του, ἐκεῖ πού ήμουν έτοιμος πιά νά βάλω τά κλάματα, καί μπήκαμε σπίτι, ανάψαμε ὅλα τά φῶτα, καί ἐκείνη ἤ μαυρίλα ἐξατμίστηκε, λές καί δέν ὑπῆρξε ποτέ.

Δέν ξέρετε τί εὐγνωμοσύνη νιώθω πού μιλάμε οἱ ἄνθρωποι, καί ἔχουμε φωνή, καί ἔχουμε λέξεις. Δέν ξέρω πῶς ἔγινε αὐτό, κι ἄν μοῦ πεῖτε ὅτι κατέβηκε ἓνας ἄγγελος καί ψιθύρισε στό αὐτί τοῦ ἀνθρώπου τόν λόγο, θά σᾶς πίστευα.

Χάρη στίς λέξεις ἐγώ ἔζησα μιᾶ δεύτερη ζωή, μιᾶ ζωή παράλληλη, πολλές φορές πιό ἀληθινή ἀπό τούτη ἐδῶ. Πᾶτε, ἄς ποῦμε, σινεμά καί βλέπετε μιᾶ ὠραία ταινία. Τό ἔργο τελειώνει, τά φῶτα ἀνάβουν στήν αἴθουσα, καί ἀργά ἀργά οἱ θεατές, σκεπτικοί, βγαίνουν στό πεζοδρόμιο. Ἐκεῖ εἶναι ἡ στάση τοῦ λεωφορείου καί ἀπέναντι κάτι μαγαζιά, ὁ κόσμος πάει κι ἔρχεται. "Ὁμως ἡ ἀληθινή ζωή ἦταν μέσα στήν ὀθόνη, κι ἐσύ δυσκολεύεσαι τώρα ἔξω, ἀρπαγμένος ἀκόμη ἀπ' τό ἔργο." Ἡ ὅταν διαβάζεις ἓνα ὠραῖο πολυσέλιδο μυθιστόρημα: τελειώνει, κλείνεις τό βιβλίο καί στέκεσαι χαμένος, μέ τό βλέμμα στό κενό, ὥσπου σιγά σιγά νά ἀρχίσει ἡ μετάβαση σ' αὐτόν

ἐδῶ τόν κόσμο, πού μπορεῖ κι αὐτός νά ἔχει φωνή καί λέξεις, δέν ἔχει ὅμως τό θαῦμα τους, δέν ἔχει τήν πανάρχια ποίησή τους.

Κάποτε, οὔτε τόν ἄγγελο.

Τήν ἔνιωσα τή διαφορά ἀπό πολύ μικρός, καί νά πῶς: μιά φορά ἤ γιαγιά μου ἤ Ἐλισάβετ φόρεσε τά γυαλάκια της, ἔσκυψε σέ ἕνα βιβλίο, καί ἀπ' τά χεῖλη της ἄρχισε νά βγαίνει κάτι συναρπαστικό· ἡ μιλιὰ της ἦταν ἀλλιῶς. Δέν μιλοῦσε ὡς συνήθως, δέν μέ πληροφοροῦσε ἀπλῶς· πραγματοποιοῦσε ἕνα θέατρο τῆς φωνῆς πού ἐρχόταν ἀπό πολύ βαθιά. Κοίταζα κατάπληκτος μιά τά μαῦρα σημαδάκια στίς σελίδες καί μιά τό στόμα τῆς γιαγιάς, καί δέν καταλάβαινα πῶς ἔβγαине ἀπό ἐκεῖνα τά χεῖλη ἕνας κακός λύκος πού ἔπεφτε ἀπ' τήν καπνοδόχο στό τζάκι, ἀλλά ὁ Ἀσπρούλης, ὁ Μαυρούλης καί ὁ Καφετούλης εἶχαν βάλει ἐκεῖ μιά χύτρα μέ βραστό νερό, κατακάηκε ὁ λύκος καί ἔτρεχε ζεματισμένος γύρω γύρω στό δωμάτιο, ὥσπου ὁ Ἀσπρούλης ἀνοιξε τήν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τους καί ὁ λύκος χάθηκε οὐρλιάζοντας στό χιόνι!

Μά πῶς γίνεται αὐτό; Πῶς δύναται νά γίνει αὐτό;

Μοῦ ἐξήγησαν ὅτι αὐτά τά μαῦρα σημαδάκια εἶναι τά γράμματα, πού ὅταν ξέρεις νά τά βάλεις πλάι πλάι, φτιάχνουν λέξεις καί οἱ λέξεις ἱστορίες. «Ὅταν πᾶς καί ἐσύ σχολεῖο, θά μάθεις νά τά διαβάξεις», μοῦ εἶπαν. Ἐνθουσιάστηκα...

—Καί θά μάθω νά διαβάζω καί τά μεγάλα γράμματα καί τά μικρά γράμματα;

—Βέβαια· καί τά μεγάλα καί τά μικρά, εἶπε ἡ γιὰ γιά Ἐλισάβετ.

Πρώτη μέρα στό σχολεῖο στά νήπια μέ πῆγε ἡ Ἐρμιόνη, ἡ μεγάλη μου ξαδέερφη. Μπῆκε μαζί μου στήν αἴθουσα, ἦταν καί ἄλλοι γονεῖς ἐκεῖ μέ τά παιδάκια τους, ὥσπου ἤρθε ἡ κυρία δασκάλα πού τή λέγαν Ἰορδάννα καί μέ ἓνα νεῦμα ζήτησε ἀπό τούς γονεῖς νά ἀποχωρήσουν γιά νά ἀρχίσουμε. Μερικά παιδάκια μπήξανε τά κλάματα, ἀλλά ἓνα κοριτσάκι, τόσο ὄμορφο, μά τόσο ὄμορφο, σπάρραξε κυριολεκτικά στό κλάμα. Εἶχαν κοκκινίσει τά μαγουλάκια της – καί αὐτά τά μελαχρινά κορίτσια, ὅταν κοκκινίζουν, γίνονται μώβ-ρόζ τά μάγουλά τους, σάν τίς βανίλιες. Τό ἐρωτεύτηκα ἀμέσως. Ουμᾶμαι ἀκόμα τό ὄνομά της. Ἡ Βασούλα!

Ἦταν τελείωσε τό μάθημα, ἀντί νά πάρω τόν δρόμο γιά τό σπίτι, ἀκολούθησα σάν ὑπνωτισμένος τή Βασούλα καί τίς φίλες της, πού πήγαιναν ὅμως σέ τελείως ἄλλη κατεύθυνση ἀπ' τή δική μου. Ἀκολουθοῦσα μαγεμένος. Οἱ φίλες της μέ πῆραν μυρωδιά καί, «ψού, ψού, ψού», γύρναγαν κάθε λίγο τό κεφάλι τους γιά νά μέ δοῦν. Προφανῶς ἡ Βασούλα ἐνημερωνόταν ἀλλά δέν γύρισε ποτέ, λές καί τό ἔξερε ὅτι εἰδικά ἐκεῖνη δέν ἔπρεπε νά γυρίσει νά κοιτάξει. Καί ὅταν πιά ξεμακρύνουμε πολύ, οἱ φίλες της, ἐκλαμβάνοντας τίς ἀγνές προθέσεις καί τόν θαυμασμό μου ὡς

παρενόχληση, ἄρχισαν νά μοῦ πετᾶνε πέτρες. Ἔμεινα πίσω, κοίταζα τριγύρω, εἶχα πάρει τελείως ἄλλη κατεύθυνση, εἶχα χαθεῖ.

Μέ τά πολλά, βρῆκα τή λεωφόρο καί ὕστερα, ἀκολουθώντας τίς γραμμές τοῦ τράμ, ἔφτασα ἐπιτέλους στήν ὁδὸ Ἰατροῦ Ζάννα, τόν κάθετο δρομάκο ὅπου μέναμε. Μόλις ἔστριψα, βλέπω τή μητέρα μου στήν ἐξώπορτα νά σκουπίζει τό πεζοδρόμιο. Τώρα τί θά τῆς πῶ; Θά μέ ρωτάει «γιατί ἄργησες;» –διότι εἶχε περάσει πολλή ὥρα–, «ποῦ τριγυρνοῦσες;»· θά μέ μάλωνε, μπορεῖ νά μοῦ ῥιχνε καί κἀναν μπάτσο, συνηθίζονταν τότε αὐτά. Ἀλλά δέν μοῦ ἔπε τίποτα. Παρά μόνο: «Ἐλα, τό φαί εἶναι ἔτοιμο».

Μά δέν ἀνησύχησε καθόλου πού ἄργησα; Μπορεῖ νά μέ εἶχανε ἀπαγάγει ζητιάνοι, καμιὰ συμμορία, ὑπῆρχαν κακοί ἄνθρωποι τριγύρω, πού βάζαν τά παιδιά σέ ἓνα βαρέλι μέ καρφιά καί τούς πίνανε τό αἷμα, τόσα καί τόσα ἀκούγονταν – θά προτιμοῦσα νά φάω μιά φάπα ἀπ’ τή μαμά, μιά ἐπίπληξη τέλος πάντων, παρά αὐτή τήν ἀδιαφορία.

Μέσα σέ μιά μέρα κατάλαβα πόσο σκληρό εἶναι τό γυναικεῖο φύλο: ἔφαγα δυό φορές χυλόπιτα μέσ στό ἴδιο εἰκοσιτετράωρο... Μιά ἀπό τή Βασούλα, μιά ἀπ’ τή μαμά.

Κυρίες μου, ὁ ἐφιάλτης τῆς γενιᾶς μου ἦταν ἓνας: ἡ χυλόπιτα. Ἦσαν πολὺ δύσκολες ἐκείνους τούς

καιρούς. Πολύ ακατάδεχτες. Ίδίως σέ αίσθηματίες σάν κι ἐμένα. Εἶχα μιά φράντζα, φοροῦσα γυαλιά μυωπίας καί ἤμουν λίγο πίο ἐκδηλωτικός ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε. Ἦμουν γελοῖος; Σᾶς φόβιζα μήπως;

Ὡ ἐσεῖς μέ τίς γαμπίτσες σας, τά στηθάκια σας, τά μαλλάκια σας, πού πᾶτε στό κομμωτήριο, στό γυμναστήριο, πού κάνετε δίαιτες γιά νά εἶστε κομψές καί ώραῖες, ἐνῶ ὁ ἀνδρικός πληθυσμός τριγυρνάει στήν πλειοψηφία του μουτρωμένος καί κακόρουχος, σάν λέτσος. Πρέπει νά σᾶς ἀνακηρύξουμε ἐθνικές εὐεργέτριες. Εἶστε τά ἀγγελούδια πού μᾶς ἔστειλε ὁ οὐρανός, ἄν καί στό κατηχητικό μᾶς λέγανε ὅτι μπορεῖ νά εἶστε ὁ πειρασμός. Ἔ, καλά, μόνο ὄργανα τοῦ σατανᾶ πού δέν σᾶς εἶπαν ἐκεῖ, μολονότι ἔγιναν καί τέτοιοι ὑπαινιγμοί.

Ἀκοῦστε τί ἔπαθα μιά φορά.

Κόντευε Πάσχα. Τελείωνα τή Β' δημοτικοῦ, καί ἡ γιαγιά Ἐλισάβετ μοῦ εἶπε νά γραφῶ στό κατηχητικό τῆς ἐνορίας μας. Τό κατηχητικό γινότανε μέσα στόν ναό. Ὅταν τελείωνε ἡ κυριακάτικη λειτουργία, στρώνανε πάγκους γιά νά καθίσουμε ἀπέναντι ἀπ' τό ἱερό, καί ἐρχόταν ὁ κατηχητής. Ἦταν ἓνας ροδομάγουλος τριανταπεντάρης, μέ παχύ μουστάκι. Ἀπό κάποιο θρησκευτικό σωματεῖο, νομίζω ἀπ' τή «Ζωή». Μέ φωνή βαρύτονου μᾶς διηγοῦνταν βίους Ἀγίων καί μᾶς ἐξηγοῦσε τί εἶναι σωστό καί τί λάθος, τί εἶναι ἠθικό καί τί εἶναι ἀνήθικο. Μᾶς εἶχε μοιράσει

καί μικρά σημειωματάρια όπου τοποθετούσαμε εικονίτσες αγίων ή γράφαμε προσευχοῦλες καί στιχάκια θρησκευτικῶν τραγουδιῶν.

Τά μεγάλα τζάμια τῆς ἐκκλησίας ἦταν χρωματιστά, οἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου πλάγιαζαν πολύχρωμες στίς πλάκες τῆς ἐκκλησίας μπροστά στά πόδια μας. Στό βάθος ὀρθωνόταν τό τέμπλο ὀλόχρυσο. Κοίταζα ἐκστατικός· εὐωδίαζε κεράκια ἀναμμένα, τό μυαλό μου ἔφυγε ἀπ' τό μάθημα καί πῆγε σέ μιά συμμαθητριά μου καί, δέν ξέρω γιατί, ἔγραψα στό σημειωματάριό μου τό ὄνομά της: Ἀντιγόνη! Ρίγησα. Σάν νά τήν ἔφερα λίγο πίο κοντά μου. Ὅλος χαρά, σκούνητηξα τόν διπλανό μου νά δεῖ τί εἶχα γράψει. Ἐριξε μιά ματιά ἀλλά δέν κατάλαβε, «ποιά Ἀντιγόνη, ρέ;» ἀπόρησε. Μᾶς ἀντιλήφθηκε ὁ καθηγητής:

—Ἐπ, τί γίνεται ἐδῶ;

Ἄρπαξε τό σημειωματάριο καί ἔγινε ἔξαλλος:

—Τί; Ἀντιγόνη; Μές στό βιβλίο μέ τίς προσευχές; Δέν ντρέπεσαι, Σαββόπουλε; Ἐξω!

Μέ ἀπέβαλε. Στεναχωρήθηκα πάρα πολύ. Τριγυρνοῦσα Κυριακή τῶν Βαΐων μεσημέρι στούς ἄδειους δρόμους τῆς πολιτείας μόνος καί ἔρημος, μήν καταλαβαίνοντας ποῦ ἔφταιξα. Ἀπ' τά ἀνοιχτά παράθυρα τῶν σπιτιῶν ἀκουγα τά ραδιόφωνα νά παίζουν. Ἐβλεπα οἰκογένειες νά κάθονται γύρω ἀπ' τό κυριακάτικο τραπέζι. Αἰσθάνθηκα ἓνα εἶδος ἀποκλεισμοῦ.

Ἐκεῖνο τόν καιρό στό σχολεῖο μᾶς εἶχαν μάθει τόν μύθο τῶν πρωτοπλάστων. Ἐνίωσα σάν ἐγώ κι ἐκείνη νά ἤμασταν οἱ διωγμένοι ἀπό ἕναν Θεό ροδομάγουλο καί μουστακαλή, καί περπατοῦσα καί περπατοῦσα μέσ στήν ἐρημιά, ὥσπου κουράστηκα νά βολοδέρνω ἐδῶ κι ἐκεῖ, καί πῆρα τόν δρόμο γιά τό σπιτι, μὴν ἔχοντας πιά ποῦ νά πάω.

Ἡ οἰκογένεια καθόταν ἤδη γύρω ἀπ' τό τραπέζι. Ἡ γιαιγιά Ἐλισάβετ ρώτησε:

— Πῶς πήγατε σήμερα στό κατηχητικό;

Καί ἐγώ γιά πρώτη φορά στή ζωή μου εἶπα ψέματα:

— Καλά...

Καί ἔσκυψα κόκκινος ἀπό ντροπή στό πιάτο μέ τό ψάρι.

Ἄρκετά ἔχω χαθεῖ στή ζωή μου καί ἄρκετά ψέματα ἔχω πεῖ. Χάνομαι καί ξαναβρίσκομαι, καί ἄλλοτε λέω ψέματα στούς ἄλλους ἀπ' τήν ντροπή μου καί ἄλλοτε γιά νά τούς προστατέψω.

Καί δέν εἶμαι πιά τόσο ἀθῶος ὅσο τίς πρῶτες ἐκεῖνες παραδεισένιες φορές πού ἤμουν παιδί καί ζοῦσα ἀκόμη σέ ἐκεῖνο τόν κῆπο.

Τίς φέρνω πάλι στό μυαλό μου, καί εἶναι σάν νά βαπτίζομαι ξανά.

2

ΤΟ ΤΡΑΥΛΙΣΜΑ

Γεννήθηκα στή Σαλονίκη στίς 2 Δεκεμβρίου τοῦ 1944. Τήν ἐπομένη, 3 Δεκεμβρίου, ἄρχισε ἡ ἀλληλοσφαγή στήν Ἀθήνα. Τά Δεκεμβριανά. Ὁ Ἐμφύλιος. Στή Θεσσαλονίκη εἶχανε μπεῖ ἤδη τά στρατεύματα τοῦ ΕΛΑΣ μέ τόν στρατηγό Μάρκο Βαφειάδη. Τήν πολιτική διοίκηση τῆς Θεσσαλονίκης τήν εἶχε ἀναλάβει τό ΕΑΜ. Στή γειτονιά μας μάλιστα ὑπῆρχε μονάδα τοῦ ΕΛΑΣ μέ φυλάκιο καί σκοπιά. Ἄλλαζαν βάρδιες.

Στίς 2 Δεκεμβρίου, τήν ἡμέρα πού παραιτήθηκαν οἱ ὑπουργοί τοῦ ΕΑΜ ἀπό τήν κυβέρνηση, ἐτοιμώ-γεννη στό τσάκ ἡ μητέρα μου, βγῆκε μέ ὅλη τήν οἰκογένεια στόν δρόμο νά βροῦν ὄχημα νά πᾶνε στό νοσοκομεῖο. Μά ἦταν χαοτικές ἐκεῖνες οἱ ἡμέρες στή Θεσσαλονίκη. Λεωφορεῖα δέν ὑπῆρχαν. Κάτι γκαζοζέν

περνούσαν κατάφορτα χωρίς νά σταματοῦν. Ἦ για-
γιά Ἐλισάβετ ἀπευθύνθηκε γιά βοήθεια στὸν Ἐλα-
σίτη πού ἦταν στὴ σκοπιά, κι αὐτός ἔδειξε μεγάλη
προθυμία...

—Βεβαίως, συντρόφισσα· ἀμέσως, συντρόφισσα.

Καί φέρνουμε μοτοσικλέτα μέ καλαθούνα. Στό τι-
μόνι Ἐλασίτη ὀρίτζιναλ, μέ γένια καί φυσεκλίκια,
μᾶς ὀδηγεῖ κατενθουσιασμένος πρὸς τὸ μαιευτήριο
καί ἐμψυχώνει τὴ μητέρα μου.

—Γειά σου, συντρόφισσα! Καλή λευτεριά, συντρό-
φισσα!

Καί ὕστερα...

—Τί θά τὸ κάνουμε τὸ παιδί, συντρόφισσα; Κουμ-
μουνιστή θά τὸ κάνουμε!

Σκέφτομαι ὅτι ἐκεῖ στά δεκαεννιά μου, στά εἴκοσι,
βγῆκε σχεδόν ἀληθινὴ ἢ πρόβλεψη τοῦ Ἐλασίτη, ἀλ-
λά αὐτά θά σᾶς τά πῶ μετὰ. Τώρα εἴμαστε ἐκεῖ πού
ὁ Ἐλασίτης μᾶς ὀδηγεῖ μέ κρότους καί καπνοὺς στὸ
μαιευτήριο ὅπου καί γεννήθηκα ἅμα τῇ ἀφίξει.

Γεννήθηκα καί μεγάλωσα μέσα σέ ἐρείπια πού
κρατοῦσαν ἀκόμη τὴν ἀντανάκλαση ἑνὸς μεγαλείου
πού προϋπῆρξε. Μιᾶς Θεσσαλονίκης χριστιανῶν,
ἐβραίων καί μουσουλμάνων. Μιᾶς Θεσσαλονίκης κο-
σμοπολίτικης. Στά χρόνια μου σώζονταν ἀκόμη
ώραῖα ἀρχοντικά διώροφα καί τριώροφα, φθαρμένα
πιά, σέ παρακμὴ, μέ κήπους ἐγκαταλελειμμένους.

Παγώνια περπατοῦσαν καμαρωτά καμαρωτά πάνω στο σπασμένο σιντριβάνι, και γάτες ἀδέσποτες τριγυρνοῦσαν στά χορτάρια. Σέ ἓνα τέτοιο σπίτι μέναμε. Εἶχε ἀύλη μέ κοτέτσι και κῆπο ζουγκλοειδῆ, ὅπου ἡ σπιτονοικοκυρά μας ἦ κ. Οὔλα εἶχε φέρει δυό ὑπέροχα ἐλάφια, τόν Ἀλή και τή Βασίλω. Μαζί τους μεγάλωνα, ἐνῶ γύρω μας μαινόταν ὁ Ἐμφύλιος: στό διπλανό καμένο διώροφο, πού ἦτανε μονάδα τοῦ ΕΛΑΣ, τώρα εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἡ ΕΣΑ. Εἶδα μάλιστα ἓναν δραπέτη νά πηδάει ἀπό ἐκεῖ στόν δικό μας κῆπο μέ τά ἐλάφια και νά ἐξαφανίζεται σκυφτός ἀπό ἓνα πορτάκι στόν ἐπάνω δρόμο. Δέν τό πίστευα· κατὰπια τή γλώσσα μου.

Φίλοι τῶν γονιῶν μου ἐξαφανίζονταν ἐν μιᾷ νυκτί. Οἱ μεγάλοι χαμήλωναν τήν κουβέντα ἢ και τή σταματοῦσαν ἀπότομα ὅταν περνοῦσε πλάι τους κάποιος ἄγνωστος. Ὁ τόπος ἦταν γεμάτος μυστικούς. Τά φῶτα στό στρατοδικεῖο ἦταν ἀναμμένα ὡς ἀργά. Ἐνα βράδυ ἀκούσαμε βιαστικά βήματα και ἓναν πυροβολισμό ἔξω ἀπό τήν πόρτα μας. Στράφηκα τρομαγμένος πρός τόν πατέρα μου· ἔφερε τό δάχτυλο στά χεῖλη: «Σσσς!»

Μέσα σέ ἐκεῖνα τά συσκοτισμένα χρόνια, τό φῶς για μένα ἦταν τό φῶς ἀπό τό καντράν τοῦ παλιοῦ ὠραίου μας ραδιοφώνου. Ὁ πατέρας τό ἔθαβε στόν κῆπο στά χρόνια τῆς Κατοχῆς και τό ἔβγαζε κρυφά για νά ἀκούσει BBC. Ὅταν γεννήθηκα ἐγώ, τό

ραδιόφωνο αυτό είχε πιά σηκωθεί απ' τόν λάκκο και είχε τοποθετηθεί σε περίοπτη θέση στό σαλόνι, απέναντι από τή μεγάλη σόμπα. Ήταν ένα ώραϊο ραδιόφωνο από βακελίτη, πού δούλευε μέ λυχνίες. Τά βράδια ή οικογένεια μαζευόταν γύρω του. Διασκεδάσαμε μέ τίς διαφημίσεις, μέ τίς άστείες φωνές και τά ήχητικά έφέ τους, μέ τό μάτς τής Κυριακής. Και βέβαια άπολαμβάναμε τά τραγούδια. Σέ μερικά ό πατέρας δυνάμωνε τόν ήχο, σάν νά μάς τά ύποδείκνυε.

Νομίζω ότι ή μουσική μας βάση, όχι μόνον ή δική μου αλλά και τών συνομήλικών μου άκροατῶν και όμοτέχνων, είναι τό ρεπερτόριο του ραδιοφώνου τής δεκαετίας '45-'55. Τί έπαιζε τό ραδιόφωνο τότε; Άποσπάσματα από όπερέτες, τόσο έξεζητημένες στόν κοσμοπολιτισμό τους, σάν μικρά κοριτσάκια πού φοροῦν τίς γόβες τής μαμας και βολτάρουν όλο νάξι στό χώλ. Επίσης άρχοντορεμπέτικα του Μουζάκη και του Σουγιούλ και πολλά τραγούδια φυγής, έτσι πού 'ταν τότε ή Έλλάδα: «Πάμε στό άγνωστο μέ βάρκα τήν έλπίδα», «Θά σε πάρω νά φύγουμε», «Βίρα τίς άγκυρες» κτλ. Δημοτικά τραγούδια βέβαια, ύμνους τής εκκλησίας τήν Κυριακή, και όσο κι άν φαίνεται παράξενο, ρεμπέτικα στην εκπομπή «Τί ζητοῦν οί στρατευμένοι μας» του σταθμου τών Ένόπλων Δυνάμεων. Κανονικά, τά ρεμπέτικα ήταν άπαγορευμένα, αλλά τά παιδιά πού ύπηρετοῦσαν στόν

κυβερνητικό στρατό μέσ στον Έμφύλιο ζητούσαν νά αφιερώσουν τέτοια τραγούδια στις άρραβωνιαστικιές τους, καί ό σταθμός κατ' έξαιρέσειν τούς έκανε τό χατίρι. Έτσι πρωτοακούσαμε αυτό τό άριστούργημα τοῦ Τσιτσάνη, τήν «Άρχόντισσα»:

*Κουράστηκα γιά νά σέ άποκτήσω,
 Άρχόντισσά μου, μάγισσα τρελή,
 Σάν θαλασσοδαρμένος μέσ στό κύμα
 Παρηγοριά ζητούσα ό δόλιος στή ζωή.*

Καμαρώνει πού τήν κατέκτησε. Παρακάτω όμως βλέπει πόσο άχάριστη στάθηκε άπέναντι σέ τόσους καί τόσους πού, ένῶ τά 'δωσαν όλα, δέν άξιώθηκαν τίποτα άπό αυτήν. Πολλοί έχασαν τή ζωή τους έξαιτίας της...

*Πόσες καρδοῦλες έχον μαραζώσει
 Καί ξέγραφαν γιά πάντα τή ζωή,
 Μπροστά στά άρχοντικά σου τά στολίδια
 Σκλαβώθηκαν γιά σένα ξένοι καί Ρωμιοί.*

Αυτά δέν είναι λόγια γιά γυναίκα, αυτά τά λόγια άπευθύνονται στή Μούσα. ΈΗ «Άρχόντισσα» είναι μιά ὠδή στή Μούσα. Είχαμε αιῶνες νά άκούσουμε κάτι τέτοιο. Τό τραγουδοῦσαν ό ίδιος ό Βασίλης Τσιτσάνης μέ τον Άντώνη Ρεπάνη πάνω σέ μιά άργή,

όλο ανάταση μελωδία, πού τονίζεται πάντα στην άρση του μέτρου, πάνω στην έκπνοή του, έτσι πού αισθάνεσαι αυτό τό λαχάνιασμα του τραγουδιού σαν άθλημα για τήν κατάκτηση τής Μούσας.

Τό '48 πού ένώθηκαν τά Δωδεκάνησα μέ τήν Έλλάδα ό Ίωσήφ Ριτσιάρδης έγγραψε τή «Ροδίτισσα», μιá ώραία χαμπανέρα:

*Ροδίτισσα, γλυκιά Ροδίτισσα,
ήρθε ό καιρός νά ταιριαστεῖς κι έσύ μ' έμένα
τόρα πού εῖναι τά νησιά λευτερωμένα.*

Ύποτίθεται ότι τής τό λέει ή Έλλάδα. Τεσσάρων χρονών τό άκουγα. Με συγκινοῦν αυτά τά πράγματα. Όπως τό «Η ζωή ξαναρχίζει για μάς», πού τό έγγραψε ό Κώστας Κοφινιώτης τό '47, όπου ένωνε τήν πατρίδα μέ τό κίνημα τής Έργατικῆς Πρωτομαγιᾶς, για νά εῖμαστε όλοι ευχαριστημένοι:

*Η ζωή ξαναρχίζει για μάς
καί χαρούμενοι τόρα
άνθη κόβουμε πρωτομαγιᾶς
στή γαλάζια μας χώρα.*

Τό τραγουδοῦσε μέ μεγαλοπρέπεια, μέ μιá άπωθημένη άθωότητα, ή Κάκια Μένδρη.

Είχα φάει κόλλημα μέ τό ραδιόφωνο. Ένα βράδυ μέ άφησαν νά άκούω τό «Θέατρο τής Δευτέρας», έσβησαν τά φώτα και πήγαν νά ξαπλώσουν, ώσπου άποκοιμήθηκα κι έγώ στόν καναπέ μέ τό ραδιόφωνο άναμμένο... Ευπνάω μετά άπό δύο-τρεις ώρες... Τό δωμάτιο έπλεε σέ ένα μελιχρό φως, άπ' τό καντράν τοϋ ραδιοφώνου. Κάποιος τραγουδοϋσε. Έβλεπα τή φωνή και άκουγα τό φως. Μπέρδευα τίς αισθήσεις, άκόμη τό παθαίνω συχνά, άλλά αυτό δέν είναι τίποτε.

Όταν ήμουν παιδί, μοϋ συνέβαιναν κάτι πράγματα, και χαίρομαι πού άπαλλάχθηκα άπό αυτά. Έκει πού καθόμουν, όρθώθηκε ξαφνικά μπροστά μου ένας καλόγερος τόσο ψηλός, πού τό ταβάνι τοϋ έπεφτε στους ώμους και άναγκαζόταν, για νά χωρέσει, νά σκύβει τόν τράχηλο και τήν κεφαλή του, και ή μακριά του γενειάδα κρεμόταν και έφτανε ως έμένα. Κοιταχτήκαμε και μετά εξαφανίστηκε. Δέν μοϋ ρθε νά πάω νά τό πω στή μητέρα μου, σάν αυτό πού συνέβη νά μή λέγεται, νά μήν τούς άφορᾶ.

Μιάν άλλη φορά, ό μεγάλος μου άδελφός, ό Σαββούλης, θά έβγαινε νά συναντηθει μέ τόν φίλο του τόν Σαρόγλου στή στάση. Και βλέπω τότε τόν Σαρόγλου σάν όλόγραμμα νά βγαίνει άπ' τό κέντρο τοϋ τραπεζιοϋ μπροστά μου. Τό τραπέζι δέν τόν έκοβε, γιατί ήταν άυλος. Βουβάθηκα, δέν είπα τίποτε, ώσπου άκούσαμε πετραδάκια στό παράθυρο. Ήταν ό Σαρόγλου, πού ήρθε νά πει «άκυρον», κάτι τοϋ 'τυχε και

νά μὴν πάει ὁ ἀδερφός μου στή στάση. Δέν ρώτησα τί τοῦ 'τυχε, φοβόμουν.

Εἶχα καί κάτι ἄλλες ἰδιότητες, ἀπ' τίς ὁποῖες εὐτυχῶς ἀπαλλάχτηκα. Ζήλευα ἓνα παιδί, καί τό παιδί ἔπεφτε. Ἀντιπαθοῦσα κάτι παιδιά πού μοῦ κάνανε μπούλινγκ στό διάλειμμα, καί ἐκεῖνα ἀρρωσταίνανε. Εὐτυχῶς μοῦ φύγαν ὅλα αὐτά ἀργότερα.

Τό 1950 θά 'μουν ἕξι χρονῶν. Κόσμος ἔτρεχε στούς δρόμους. Γιατί; Μέ τραβοῦσε καί ἡ γιαγιά μου ἀπ' τό χέρι, καί τρέχαμε κι ἐμεῖς. «Νά την! Νά την!» φώναζε τό πλῆθος. Λέγανε πώς ἔβλεπαν τήν Παναγία στίς τζαμαρίες καί στά παράθυρα. Ἦταν πολύ ὑποβλητικό. Ἐγώ δέν τήν ἔβλεπα, ὅμως ἄλλο πού δέν ἤθελα: «Νά την! Νά την!» φώναζα κι ἐγώ.

Ἄλλες φορές σταματοῦσε ξαφνικά κάθε κίνηση, τά λεωφορεῖα φρενάρανε, καί οἱ διαβάτες στά πεζοδρόμια στέκονταν ἀκίνητοι, ὅπου εἶχε βρεθεῖ ὁ καθένας, σάν νά παίζανε τά ἀγάλματα, γιατί ἦταν Κυριακή ἀπόγευμα στόν Λευκό Πύργο, καί εἶχαμε τήν ὑποστολή τῆς σημαίας. Ἡ μπάντα παιάνιζε τόν Ἐθνικό Ὕμνο. Ὑστερα, ὡς διά μαγείας, σάν κάποιος νά ἔδωσε τό σύνθημα, ἡ κίνηση ξανάρχιζε, τά λεωφορεῖα ξεκινοῦσαν πάλι, κι ὁ κυριακάτικος περίπατος στή μαγική παραλία συνεχιζόταν. Λίγο παρακάτω ἀκουγες αἴφνης ἀπό μεγάφωνα μουσικές καί διαλόγους στά ἀγγλικά! Ἦμασταν στήν πλατεία Ἀριστο-

τέλους, πού 'χε τέσσερις κινηματογράφους γύρω γύρω και παίζανε. Οί γονεῖς και οί μεγάλοι πιάναν τραπεζάκια ἔξω, γκαρσόνια πηγαινοέρχονταν μέ τούς δίσκους κατάφορτους. Ἡ πλατεία ἦταν ὄλο μπαλόνια φουσκωμένα μέ ἀέριο. Ἄν σοῦ 'φευγε τό μπαλόني ἀπ' τό χέρι, ἀνέβαινε κι ἀνέβαινε, κι ὄλη ἡ πλατεία ἔστρεφε τό πρόσωπο πρὸς τά πάνω και τό κοίταζε ὥσπου νά χαθεῖ. Θυμᾶμαι τά φουρφούρια, φουρφούρια δέν τά λένε; Ἐδῶ στήν Ἀθήνα τά λένε μύλους. Ἄκου μύλος! Ποιός μύλος; Μουλέν Ρούζ; Ὅχι· φουρφούρι πού γυρίζει μέ τό ἀεράκι και κάνει φούρ-φούρ, κι ὅταν τρέχει τό παιδάκι μέ τό φουρφούρι του, ἐκεῖνο στριφογυρίζει δαιμονισμένα σάν ἀεροπλανάκι, σάν νά ἀπογειώνεται. Ἐπίσης εἶχε μεγάλα ρόζ σύννεφα πού τρώγονταν. Τά λέγανε «μαλλί τῆς γριᾶς», ἀπαίσιο ὄνομα, δέν ταιριάζει καθόλου. Συννεφοῦλες ἔπρεπε νά τά λένε. «Δῶστε μου μιὰ συννεφούλα, παρακαλῶ. Ρόζ νά εἶναι».

Ἐμεῖς τά μικρά ἀλωνίζαμε σ' ὄλην αὐτή τήν ἐκτεταμένη φαντασμαγορία τῆς πλατείας Ἀριστοτέλους, ὄλο ψηλές καμάρες και κιονοστοιχίες, σάν βυζαντινό ἀεροπλανοφόρο πού ἔμπαινε στή θάλασσα μέ ὄλα τά μπαλόνια του φουσκωμένα, τά φουρφούρια νά γυρίζουν δαιμονισμένα, και σμήνη περιστεριῶν νά ἀπογειώνονται αἴφνης πρὸς τή θάλασσα.

Ζοῦσα σέ ἕναν κόσμο θαυμάτων, πού ἔφτανε μέχρι τή γειτονιά μου, μέχρι τό σπίτι μέ τά ἐλάφια.

“Ένα απόγευμα, εκεί πού παίζαμε στή γειτονιά, ἀκοῦμε μουσικές στή λεωφόρο. “Όλα τά παιδιὰ πα-
ρατήσαμε τό παιχνίδι καί τρέξαμε. Περνοῦσε ἡ Φι-
λαρμονική. Οἱ ἄντρες τῆς Φιλαρμονικῆς παρήλαυναν
μέ τίς στολές τους παιανίζοντας. Ὁ μαέστρος πήγαι-
νε μπροστά, πετώντας στὸν ἀέρα τὴ στολισμένη ρά-
βδο του, καί τὴν ξανάπιανε ἐντὸς τοῦ ρυθμοῦ σάν μά-
γος. Τά χάλκινα λαμποκοποῦσαν στὸν ἥλιο· οἱ σάλ-
πιγγες, οἱ τρομπέτες, τά τρομπόνια, τά μεγάλα χάλ-
κινα μπάσα... ὁ ἥχος πλούσιος ἀντανακλοῦσε στὰ πα-
λιά διώροφα τῆς λεωφόρου μέ τά πεῦκα. Ὁ ἥχος
πολλαπλασιαζόταν, καί ὅλα λάμπανε κάτω ἀπὸ τὸν
διάφανο οὐρανό. Τά παιδιὰ σώπασαν, ἀλλά μόνο ἓνα
βούρκωσε: ἐγώ.

Ἡ μπάντα ἔφυγε, τά παιδιὰ ξαναγύρισαν στό παι-
χνίδι, ἀλλά ἐγὼ πῆγα σπίτι. Διέσχισα ἀμίλητος τό
σαλόνι, πῆγα στὴν κουζίνα, ἀνέβηκα σέ μιά καρέκλα,
πῆρα δυὸ καπάκια ἀπὸ τοὺς μεγάλους τεντζερέδες
τῆς μαμαῆς, πῆγα στὴν πίσω αὐλή καί σήκωσα ἀργά
ἀργά τά χέρια γιὰ νὰ κρούσω τά δυὸ καπάκια. Νόμι-
ζα ὅτι, ἂν μιμηθῶ τὴ μεγαλειώδη κίνηση τοῦ μουσι-
κοῦ, θὰ παραχθεῖ ὁ ἴδιος πλούσιος ἥχος. Ἄντ’ αὐτοῦ,
ἀκούστηκε ἓνα ἀπαίσιο «πλάφ», πού στή μουσική
ὀνομάζεται ψόφος. Ἔμεινα ἐνεός.

Στό διπλανό σπίτι ἀνέβαινε τὴ σκάλα ὑπηρεσίας
ὁ μεγάλος γιὸς τῆς γειτόνισσας, μέ εἶδε μέ δυὸ κα-
πάκια στὰ χέρια σέ ἀνάταση:

—Τί κάνεις εκεί, Διονυσάκη; ρώτησε.

Καί ἐγώ για πρώτη φορά τραύλισα· είπα:

—Παίζω μου-μου-μου-θική!

Καί μοῦ ἔμεινε.

“Ὅ,τι ἔγραψα εἶναι ἓνα τραύλισμα νομίζω. Αὐτό εἶναι για μένα ἡ μουσική: τό θεῖο τραγούδι πού ἓνα ἀδέξιο παιδί τό λέει κομπιάζοντας, ἔχοντας στήν καρδιά τήν ἀκατόρθωτη μελωδία μιᾶς λαχτάρας για τελειότητα ἀπό ἓνα πλάσμα πού δέν τήν ἔχει.